

Met paard en wagen

Handleiding

Cultuur Carrousel De Wolden

Met paard en wagen

Voorwoord

Hoe leefden mensen vroeger? Hoe leefden mensen toen zij geen telefoon, geen auto, geen koelkast of stromend water hadden? Voor kinderen is dit vaak moeilijk voor te stellen. En of iets nou 50 of honderd jaar geleden is.... voor kinderen is het hoe dan ook moeilijk voorstelbaar. Met deze lesbrief proberen we kinderen kennis te laten maken met de manier waarop hun (bet)overgrootouders, misschien geleefd hebben. De nadruk ligt op de omgeving van de scholen in De Wolden. Dat wil zeggen dat deze lesbrief vooral gaat over een agrarische omgeving. Hoe zag het leven op het platteland er rond 1900 uit?

Deze lesbrief is tot stand gekomen in opdracht van de basisscholen in de gemeente De Wolden, in samenwerking met CultuurKlik en Kunst en Cultuur Drenthe.

‘Met paard en wagen’ wordt met ingang van schooljaar 2025-2026 opgenomen in het aanbod van het Cultuur Carroussel De Wolden in de gemeente De Wolden. En past daarmee binnen de leerlijn Erfgoed voor de groepen 3 en 4.

De lesbrief is gemaakt in samenwerking met verschillende partijen; CultuurKlik, Kunst en Cultuur Drenthe, Bibliotheken De Wolden, het Drents Archief, het Pasmanshuus, ICC-ers, historische vereniging Havelte en De Koloniehof. Ik wil alle medewerkers hartelijk danken voor hun bijdrage.

Ik wens alle kinderen en leerkrachten veel plezier bij het werken met deze lesbrief!

Annemarie Maas

Inhoud

Inleiding		blz 4
Deel 1 Verkenning van het onderwerp		blz 5
Vorbereiding		blz 5
Introductie		blz 6
Deel 2 Bezoek aan museumboerderij het Pasmanshuus		blz 8
Deel 3 Verwerkingsmogelijkheden		blz 9
Gesprek		blz 9
Spelletjes		blz 9
Zelf knikkers maken		blz 12
Zelf een verhaal schrijven		blz 13
Tekenen		blz 14
Bijlage 1	Achtergrondinformatie	blz 15
Bijlage 2	Bronnen	blz 23
Bijlage 3	Kopieerblad tekenopdracht	blz 26
Bijlage 4	Beeldmateriaal bij introductie (als separate powerpoint)	
Bijlage 5	Kopieerblad Memory (als separate powerpoint)	
Bijlage 6	Kopieerblad Welke hoort er niet bij? (als separate powerpoint)	

Inleiding

Doel

“Met paard en wagen is een project dat is opgenomen binnen de doorgaande leerlijn erfgoed van het Cultuur Carrousel De Wolden.

Erfgoed educatie is gericht op bewustwording van de eigen omgeving. Het is van belang dat kinderen zich realiseren dat hun omgeving aan verandering onderhevig is. “Vroeger zag het er anders uit’. Daarbij leren kinderen ook de *eigenheden* van hun eigen omgeving kennen. Voor kinderen in De Wolden speelt de agrarische samenleving een belangrijk rol in de geschiedenis van hun omgeving.

In dit project is gekozen voor de periode rond 1900 omdat juist rond deze tijd langzaam de omslag plaatsvond van een traditionele landbouw, waarin alles handmatig ging, naar meer mechanisatie van de landbouw. Het is ook de tijd waarin het voor kinderen heel gewoon, en vaak ook noodzakelijk, was om mee te werken in huis en op het land. Het is een tijd die enorm tot de verbeelding spreekt zoals bijvoorbeeld blijkt uit de prenten van Jetses , die nog steeds populair zijn.

Richting gevende vragen

- Hoe zag het leven op de boerderij of in een dorp er vroeger (rond 1900) uit
- welke taken hadden kinderen vroeger
- Hoe speelden kinderen vroeger
- Welke verschillen kun je aangeven in het leven van vroeger en van nu

Opzet

Het project Met paard en Wagen bestaat uit drie delen:

- Verkenning van het onderwerp
- Bezoek aan het Pasmanshuus
- Verwerking en verdieping

Jaarplanning

Het project is opgenomen in de erfgoed leerlijn en wordt iedere twee jaar aangeboden aan de groepen 3 / 4 van de basisscholen in De Wolden

Handleiding

Deel 1 Verkenning van het onderwerp

Bij deze lesbrief hoort ook materiaal dat in de leskist is verzameld. Het aantal voorwerpen in de kist is echter beperkt; daarom is het verstandig om, voordat je aan het thema begint, ook zelf alvast materiaal te verzamelen.

In de leskist zit in ieder geval:

- boek Ot en Sien
- memo aap noot mies
- Ot en Sien kwartet
- tol
- zeepklopper
- houten wasknijpers
- lei en griffel (2x)

Deze lesbrief en alle bijlagen zijn digitaal aan de school verstuurd en beschikbaar op de site van CultuurKlik.

Vorbereiding:

- Materiaal verzamelen; vraag ouders, opa's oma's, dorpsgenoten naar spullen 'van vroeger'. Denk aan een spinnenwiel, zinken teilen, een oud strijkijzer (zo een die op de kachel moet opwarmen) oude blikken, gereedschappen, een juk... enz Denk ook aan oude bordspellen, bijvoorbeeld ganzenbord.
- Achtergrondinformatie lezen!
- Hoek inrichten; met de spulletjes, plaatjes, boeken, de opdrachten of bijvoorbeeld als winkeltje
- Print en kopieer (optioneel) de 'opdrachten' Memory' en 'Welke hoort er niet bij' Deze heeft de school digitaal ontvangen
- Zet de powerpoint presentatie klaar (digitaal verstuurd aan de school, en te vinden op de site van CultuurKlik)
- Vervoer naar Pasmanshuus regelen

Introductie:

Optie 1 kringgesprek

Start van de les: bijvoorbeeld in de kring, haal een voorwerp (bijvoorbeeld de zeepklopper) uit de kist en laat het goed zien aan de klas. Vraag kinderen wat zij denken dat dit is. Laat vrijuit associëren.

Vertel dan dat dit een zeepklopper is die werd gebruikt om sop te maken voor de afwas, in de tijd dat de opa's en oma's van hun opa en oma nog een kind waren. Meer dan 100 jaar geleden. Toen er nog geen auto's waren, geen telefoon, geen stromend water uit de kraan geen (centrale) verwarming geen koelkast enz.

Praat met de kinderen over hoe zij denken dat de mensen toen leefden... verken welke beelden kinderen hebben bij deze tijd / tijd van Ot en Sien/

Laat de plaatjes zien uit de powerpoint

Onderwerpen die aan bod kunnen komen en aansluiten bij het bezoek aan het Pasmanshuus:

- Huis/Keuken (dia 1 en 3): stel een keuken voor zonder kraan maar met een pomp op de deel of buiten, geen gasfornuis of kookplaat maar een kachel/fornuis waar hout, turf of (later) kolen in gingen. Geen koelkast. Eten werd bewaard in de kelder bijvoorbeeld aardappels en uien. Groente en fruit werd ingemaakt in weckpotten. Vlees werd gepekeld (ingezouten) of gedroogd (aan de zoldering/ het plafond) in de keuken of op zolder.

Mensen sliepen in een bedstee. Met een po op de plank. Kleine kinderen sliepen soms in de ruimte onder de bedstee.
- Voedsel (dia 4): Op de boerderijen werd ook veel voedsel zelf verbouwd (in de moestuin) en verwerkt (ingemaakt). Vaak werd in het najaar het varken geslacht (men slachtte zelf of liet een slachter komen) en het vlees werd inzouten, gerookt of verwerkt tot worst. Melk werd op de boerderij zelf verwerkt tot boter, karnemelk enz. of naar de coöperatieve zuivel fabriek gebracht (zie ook de achtergrondinformatie).
- De wc (dia 5) ook wel gemak, plee of poepdoos genoemd, was buiten in een apart hokje. Soms boven de sloot. Het gemak bestond uit een houten bank met een gat erin. Onder dat gat stond een ton (beerton) die natuurlijk af en toe geleegd moest worden. Er was geen riolering.
- Kleding (dia 6 Ot en Sien)): kinderen droegen klompen, een enkele keer schoenen voor een speciale gelegenheid. Als je uit de schoenen was gegroeid kreeg een jonger broertje of zusje deze. In de klompen droegen de kinderen gebreide sokken of kousen.

Meisjes droegen jurken met een schort er voor. Jongens een soort pofbroek met een 'buis' (een soort jasje zonder mouwen) daarover vaak een kiel, of jasje. Jongens ook vaak een pet. Kleine jongens die nog niet zindelijk waren droegen jurkjes! Handig met verschonen of op de po-stoel (een kinderstoel met een gat erin waar een potje onder hing (te zien in Pasmanshuus).
- Spel (dia 6): Hoewel kinderen veel meer taken in en om het huis hadden dan de huidige generatie, hadden zij natuurlijk ook tijd om te spelen. Maar er was geen tv, geen computer en geen telefoon om spelletjes op te doen. Maar verder speelden kinderen net als nu ook gewoon buiten. Sommige spelletjes worden nog steeds gedaan zoals touwtje springen en knikkeren. Maar hoepels en bikkels zien we niet meer op het schoolplein (lijkt op knikkeren)

- School (dia 7 en 8): Kinderen zaten twee aan twee in de schoolbanken. Zij schreven met een griffel op een lei, Later met een kroontjes pen waar een inktpot bij hoorde. Midden in de klas stond een grote kachel. Hoe dichterbij de kachel zat, hoe warmer het was!. Leren lezen gebeurde met behulp van het leesplankje van aap noot mies. Kinderen kregen ook wel straf, en moesten dan bijvoorbeeld in de hoek staan.
- Werk (dia 9 t/m 20): Al het werk werd met de hand gedaan. Zowel in huis als op het land. Er waren geen huishoudelijke apparaten en geen landbouwmachines. Het was zwaar werk waar kinderen veel bij hielpen! In de oogsttijd gingen kinderen vaak niet naar school omdat alle handen nodig waren!
 Stel je voor: koken op een fornuis dat gestookt werd op hout (of turf, later op kolen), wassen in een tobbe, strijken met een ijzer dat op de kachel werd opgewarmd, vegen en kleden kloppen, groentes inmaken, melk verwerken tot boter (totdat de melk aan de fabriek werd geleverd), moestuin onderhouden, kleding herstellen, breien, sokken stoppen.... Dit waren allemaal taken waar de vrouw veelal verantwoordelijk voor was. Ook meisjes hielpen al vroeg mee in de huishouding en hadden hierin een grote verantwoordelijkheid.
 Voor mannen en jongens was er werk om het huis, in de stal en op het land. Ploegen, zaaïen, oogsten, hooien, melken, gereedschap onderhouden.... Alles met de hand of met behulp van paardenkracht.
 In het Pasmanshuus zijn veel oude gebruiksvoorwerpen te zien!

Breien en sokken stoppen (dia 20) was een taak van vrouwen en meisjes. Zij leerden dit al vroeg.

- Winkel (dia 21): In de dorpen waren kleine winkeltjes. Bijvoorbeeld een bakker of een kruidenierswinkel waar van alles werd verkocht. Levensmiddelen zoals zout, suiker, rijst, gedroogde bonen, thee, stroop, kruiden enz. werden los in zakjes of kannetjes verkocht. Ook werden huishoudelijke artikelen zoals zeep en soda om schoon te maken los verkocht. In de dorpen was vaak wel een smid of een klompenmaker. Soms kwam er iemand langs de deur venten. Met garen en band of met manden of pannen. Een enkel keer ging men naar de stad voor een boodschap, maar dat was een hele reis.
 Vergelijk met de supermarkten nu.

Optie 2 Voorlezen

-Start de les met voorlezen uit Ot en Sien

Bijvoorbeeld: Ot en Sien gaan boodschappen doen (blz 190) of Trui krijgt een hinkelblok (begin bij De timmerman maakt den vloer, blz 197)

Vertel dat jullie binnenkort een boerderij gaan bezoeken waar nog een heleboel spullen zijn van vroeger.

Deel 2 Bezoek aan museumboerderij het Pasmanshuus in Ruinen

<https://www.stichtinghistorievanruinen.nl>

- De datum staat vast (zie Planned Culture))
- Zorg voor voldoende vervoer naar het Pasmanshuus

Deel 3 Verwerkingsmogelijkheden

1. Gesprek

Praat met de kinderen over het bezoek aan het Pasmanshuus

- Zou je zelf in die tijd willen leven? Waarom wel/niet?
- Wat vond je het meest bijzonder
- Wat heb je geleerd 'wat wist je nog niet?'

Laat eventueel nog beeldmateriaal (powerpoint) zien

2. Spelletjes

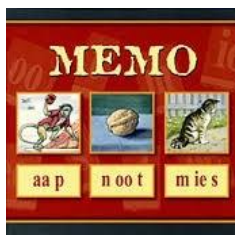
- **Uit de leskist:**

Memory (zie bijlage)

Speel met twee of drietal. Zoek steeds van één onderwerp het plaatje van vroeger en van nu bij elkaar. Bijvoorbeeld lei/ griffel met pen/schrift.

Welke hoort er niet bij? (zie bijlage)

Kopieer werkblad als kinderen dit individueel willen doen. Kan ook klassikaal/ met groepje met behulp van powerpoint op digibord

Memo aap noot mies

Zoek steeds het plaatje met het woord bij elkaar

Ot en Sien kwartet

- **Knikkerspelletjes**

Knikkeren: (klassiek spel met het knikkerkuiltje of potje) 2 of meer spelers gooien hetzelfde aantal knikkers op of knikkers met de zelfde waarde. Je moet proberen om de knikkers in het potje te mikken. Als jouw knikker erin valt mag je nog een keer, rolt de knikker ernaast of erover, dan is de volgende aan de beurt. Als alle knikkers zijn geworpen gaat het spel verder met de knikkers die naast de pot liggen. Om de beurt tik je met een kromme vinger tegen een knikker om deze in de pot te mikken. (raak, dan mag je nog een keer) Als jij de laatste knikker erin mikt, dan mag diegene alle knikkers hebben.

Dichtst bij de muur: 2 of meer spelers gooien hun knikkers zo dicht mogelijk naar een muur of stoepwand. De eigenaar van de knikker die het dichtst bij de muur ligt mag alle knikkers houden: een vlot spelletje.

Coöperatief Knikkeren: 'Nikker ze eruit' .

-3 spelers

- 3 grote bonken , 1 gewone knikker voor elke speler .

-Zet twee voeten tegen elkaar en teken er een cirkel omheen. Leg de drie bonken in het midden van de cirkel tegen elkaar aan.

-Zet dan 6 stappen vanaf de cirkel en teken daar de startlijn.

Het doel is om met elkaar de drie bonken uit de cirkel te kaatsen zonder dat één van de kleine knikkers in de cirkel achterblijft.

-De spelers beginnen om de beurten hun knikker van achter de startlijn zo dicht mogelijk bij de cirkel te rollen. Tenen achter de lijn! Daarna gaan de spelers om beurten verder, afhankelijk wie het dichtst bij de cirkel ligt. In elke beurt speel je verder met je eigen knikker, vanaf waar deze ligt.

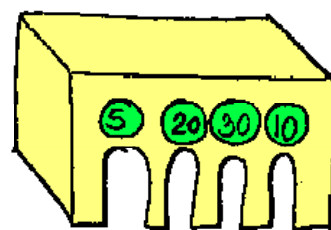
-Iedere speler probeert de bonken uit de cirkel te kaatsen. Wanneer dit lukt, blijft de bonk liggen waar hij terecht komt. Landt je knikker in de cirkel, dan ben je pas weer aan de beurt als iemand anders jouw knikker uit de cirkel heeft kunnen kaatsen. Dan speel je weer verder vanaf waar jouw knikker dan ligt.

-Let op! Wanneer een knikker in de cirkel ligt, mag niemand de bonken uit de cirkel spelen, totdat de kleine knikker uit de cirkel is. Iedereen helpt dan eerst deze speler zijn of haar knikker terug te krijgen zodat deze speler weer verder kan spelen.

-Wordt er toch een bonk uit de cirkel geschoten terwijl er nog een gewone knikker in de cirkel lag, leg dan de bonk terug in het midden van de cirkel.

- Het spel eindigt en iedereen heeft gewonnen wanneer alle bonken uit de cirkel zijn gespeeld. Het spel is afgelopen en verloren wanneer alle kleine knikkers vastliggen in de cirkel en het niet meer mogelijk is ze eruit te spelen. Iedereen krijgt zijn eigen knikkers terug.

Poortjesspel/Bruggenspel: Probeer om de beurt een knikker door een poortje te mikken, wie de meeste punten haalt, wint. Zelf een poortjesspel maken? Pak een doos knip poortjes uit en zet er punten op met een dikke stift en spelen maar!
Dit spel kan worden toegevoegd aan een **rekenles**... pas de puntentelling aan op rekenen tot 20 of tot 100

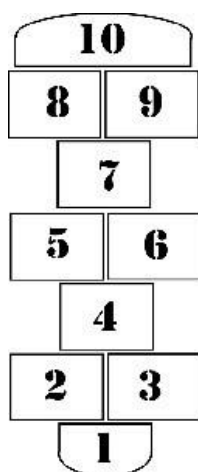

<http://hobby-en-overige.infonu.nl/spellen/25324-alles-over-de-knikker-van-a-tot-z.html>

- **Hinkelen**

Aansluitend op verhaal van Trui uit 'Ot en Sien' blz, 197

Hinkelen kan alleen of met anderen.

-Teken met stoepkrijt een hinkelbaan

- Gooi een steentje of iets anders op de 1

- Heb je raak gegooid, dan moet je de 1 overslaan met hinkelen, je gaat dan naar de twee, dan naar de drie totdat je bij de negen of tien bent en dan ga je weer terug. Als je dan op de twee staat raap je het steentje of voorwerp op en spring je over de 1 heen. Dan ben je weer bij het begin. Omdat het goed is gelukt mag je nu de twee proberen, is deze raak, dan spring je op de 1, dan op de drie tot en met de negen of tien, dan ga je weer terug, vanuit de drie pak je het voorwerp bij de 2 op (let op, op 1 heen) en dan spring je naar de 1.

-Je mag doorgooien totdat je mis hebt gegooid en dan is de ander aan de beurt.

- Als je op de lijn springt, of je zet je tweede voet neer, ben je af.

- Het spel wordt eenvoudiger door vakken die naast elkaar getekend zijn (2 en 3, 5 en 6, 8 en 9) met twee naast elkaar mag landen

- Je hebt gewonnen als je als eerste bij de tien bent!

Kan ook in gymzaal met hoepels en een pittenzak.

- **Kaatsballen**

Aansluitend op verhaal uit Ot en Sien'. Vader maakt een plannetje, blz 158

Met twee of drie ballen onderhands tegen de muur stuiten en weer vangen

3. Zelf knikkers maken

Rond 1900 waren er nauwelijks knikkers van glas. De meeste knikkers waren van klei. Deze knikkers hadden wel verschillende kleuren.

Nog langer geleden, of als kinderen geen knikkers hadden, speelden zij een soort knikkerspel met botjes. Meestal de kootjes van het een schaapsbeen. Dit heette 'bikkelen'.

Maak zelf knikkers van klei of zoutdeeg.

Het nadeel van klei is dat je een speciale klei-oven nodig hebt om de knikkers hard te bakken.

Zoutdeeg is over het algemeen wat harder, en kan gewoon in de oven.

Recept zout(brood)deeg (bron:....)

Wat heb je nodig:

- 3 koppen witte bloem.
- 1 kop zout.
- 1-1/4 kop handwarm water.
- 1 theelepel slaolie.

-Doe de bloem in een kom, in het midden een kuiltje maken en daar het zout in doen. Het water bij het zout doen en door elkaar gaan mengen. Eerst het zout en dan langzaam steeds meer bloem erbij. Ook de slaolie er nu even doorheen gooien. Blijf het deeg zeker vijf minuten goed doorkneden tot het soepel aanvoelt en je er een gladde bal van kunt maken.

Als het deeg te droog is komen er scheurtjes in, dan iets water toevoegen. Als het nat en plakkerig aanvoelt gewoon iets bloem erbij doen. (bewaren in afgesloten plastic zak)

-Rol de knikkers

- Afbakken: Het afbakken doe je eerst een tijd op 100 graden Celsius en daarna op 125 graden. Afhankelijk van de grootte bepaal je de tijd. (enkele uren!) Het afkoelen laten gebeuren in de oven zelf.

Tip

Wanneer je bij de maken van het brooddeeg wat gekleurde verf toevoegt (enkele lepeltjes plakkaatverf is meestal voldoende), krijg je prachtig gekleurd brooddeeg.

4. Zelf een verhaal schrijven/ tekenen

- Opdracht: kinderen verzinnen een verhaal aan de hand van een aantal woorden.

- Start de opdracht met het terug halen van het bezoek aan het Pasmanshuus. Wat heb je allemaal gezien en gehoord?

-Vraag ieder kind een voorwerp (tobbe, zeepklopper, paard, boerderij, griffel enz.) of een persoon (jongen, meisje, boer, knecht, bakker, smid) of een plek (keuken, stal, wei, zolder, winkel, school) in gedachten te nemen. Inventariseer wie wat in gedachten heeft (schrijf dat snel op). De kinderen vertellen nog niet *wat* ze in gedachten hebben.

- Maak nu groepjes waarin minimaal een persoon, een voorwerp en een plek voorkomt (maak groepjes van minimaal 3 maximaal 5 kinderen)

-De kinderen vertellen in hun groepje welk woord ze in gedachten hebben. Laat een kind dat een persoon heeft opgeschreven het verhaal beginnen:... *Er was eens een...., hij woonde.... of hij heette....* vervolgens mag ieder om de beurt een stukje van het verhaal bij bedenken. Alle woorden moeten in het verhaal voorkomen. Eventueel kunnen de kinderen meerdere rondes 'bij verzinnen' zodat het verhaal langer wordt.

Als iedereen geweest is mag een van de kinderen het hele verhaal nog eens helemaal vertellen. De andere kinderen luisteren of het zo klopt, en vullen eventueel aan.

Tot slot vertelt één van de kinderen uit het groepje het verhaal aan de hele groep.

Als kinderen al wat schijfvaardig zijn kunnen de woorden in de volgorde van het verhaal worden opgeschreven zodat het gemakkelijker is om het verhaal te onthouden.

- Anders: in tweetallen

- Leg uit dat je in tweetallen een verhaal gaat bedenken aan de hand van de wie, wat en hoe vragen.

Het verhaal kan geschreven en/of getekend worden. Eventueel in stripvorm. Als kinderen het leuk vinden om hier langer aan te werken, kan de opdracht in de weektaak)

Stel je voor dat jullie leefden in de tijd van Ot en Sien en woont op een boerderij zoals het Pasmanshuus en stel jezelf de volgende vragen:

- wie zijn jullie?

-wat gebeurt er ? (probleem)

-hoe loopt het af / hoe lossen jullie dat op?

Tekenopdracht

Nodig:

- Onderstaande afbeelding (bijlage x) op A3 gekopieerd
- Afbeeldingen van De Ploeg (bijlage x)
- Wasco of oliepastel krijt

- Bespreek de afbeeldingen van de schilders van De Ploeg (zie ook achtergrondinformatie)

Stel vragen als

- Wat valt je op.. aan de kleur (sprekende, felle kleuren die niet overeen komen met de werkelijkheid)

... en aan de vorm? (Je ziet goed wat het is; een boom, boerderij, hooi opper maar het is niet heel precies)

-Waarom zou een schilder zulke kleuren en vormen gebruiken? (uitdrukken sfeer, gevoel...)

-Hoe voel je je als je naar deze schilderijen kijkt?

Optie voor gevorderden:

Eventueel aanvullen met uitleg over de horizon. Wat op de horizon getekend is, lijkt verder weg dan dat wat ervoor is getekend. Wat verder weg is, is kleiner dan wat dichtbij (vooraan) staat. Alles wat boven de horizon is getekend, zweeft in de lucht.

- De kinderen kleuren de afbeelding met felle kleuren (in de stijl van De Ploeg) en zijn vrij om er dingen aan toe te voegen!

Bijlage 1 Achtergrondinformatie

‘Vroeger’ is natuurlijk een heel breed begrip! In ‘Met paard en wagen’ is ‘vroeger’ gedefinieerd als ‘rond 1900’. Het is de tijd dat de mensen hier in onze omgeving (laten we zeggen zuidwest Drenthe) nog geen elektriciteit hadden in hun huizen en geen gas. Geen koelkast, geen radio of televisie, geen stromend water geen auto...maar hoe leefden mensen dan? Wat deden zij in hun dagelijks leven en vooral wat deden kinderen in die tijd?

De Wet

Tegen het einde van de 19e eeuw was kinderarbeid nog wijdverbreid in Nederland. Kinderen werkten in fabrieken en op werkplaatsen, thuis en op het land. Het Kinderwetje van Van Houten (1874) moest daar een einde aan maken. Naleving van de wet werd echter nauwelijks gecontroleerd zodat kinderarbeid, ook in de fabrieken, nog door ging. Lang niet alle kinderen gingen dus naar school.

In 1901 werd daarom de leerplichtwet ingevoerd. Alle kinderen tot 12 jaar hadden de plicht en het recht op onderwijs. Voor kinderen op het platteland werd echter een uitzondering gemaakt; zij mochten, als het druk was op het land, bijvoorbeeld in de hooitijd van school verzuimen om mee te helpen op het land.

Het feit dat wij nog steeds een lange zomer vakantie van zes weken kennen stamt uit deze tijd!

<http://kinderarbeid-door-de-eeuwen-heen.jouwweb.nl/het-kinderwetje-van-van-houten>

De School

De school rond 1900

Lokaal

In de klas van 1910 zaten leerlingen van dezelfde leeftijd bij elkaar in een lokaal en kregen klassikaal onderwijs. De klassen waren wel groot, soms wel tot 50 kinderen. Op kleine dorpscholen zaten kinderen van verschillende leeftijden, net als nu, bij elkaar. Veel schoolkinderen leerden vanaf 1910 lezen met het leesplankje aap noot mies, de bijbehorende vertelselplaat, het letterdoosje, het leesboekje en het klassikale leesboek. Bij het schrijfonderwijs hoorden naast de griffel, de lei en het sponzendoojsje nu ook standaard een inktfles, een kroontjespen en een inktlapje voor het schoonmaken van het pennetje.

Om het tellen onder de knie te krijgen, werden naast het rekenboekje ook andere middelen ingezet zoals: rekensnoeren, rekenblokjes en houten breukappeltjes. Met deze appeltjes leerden de kinderen breukensommen maken.

In deze tijd tekenden bekende illustratoren zoals Cornelis Jetses, J.H. Isings en M.A. Koekoek kleurige schoolplaten, waar de meesters en juffen verhalen bij vertelden.

De leerlingen zaten in tweezitsbanken, die in hoogte verstelbaar waren. De lengte van de leerling bepaalde de plaats in het lokaal. De voorgeschreven hoogte van het klaslokaal was 4 meter. Aan de hoge plafonds hingen gaslampen en het grote lokaal werd verwarmd door een gietijzeren kolenkachel.

Orde en regels

Op school ging het er veel ordelijker aan toe dan in de meeste klassen tegenwoordig. Dat begon al met het binnengaan van de school. Netjes twee aan twee, de jongens voorop gevolgd door de meisjes. Ook het binnengaan en verlaten van de klas gebeurde ordelijk soms zelfs 'op tel' evenals het doorgeven van schriften en boeken. De onderwijzer was een autoriteit die door de kinderen met U werd aangesproken.

Iedere maandag werden de inktpotten bijgevuld en controleerde de onderwijzer de punten van de griffels en de sponzendoos die schoon moest zijn.

De kinderen moesten schone handen en nagels hebben. Verder mocht je niet zomaar 'naar achteren' gaan om het toilet te bezoeken maar moest je eerst je vinger opsteken.

De kinderen zaten netjes rechtop met de armen over elkaar, bij sommige onderwijzers moesten de handen op de rug. 'De armen over elkaar' groeide soms uit tot 'mooi zitten'. Wie graag een antwoord wilde geven ging extra mooi zitten, de armen keurig over elkaar en de rug zo ver mogelijk naar achteren tegen de rugleuning. Sommige kinderen kruisten hun armen tot de kin omhoog.

Om de orde te handhaven werd er gestraft. Dit kon variëren van strafregels schrijven, in de hoek of op de gang staan of de les overschrijven. Hoewel het lichamelijk straffen per wet verboden was werd er nog wel een tik uitgedeeld of geknepen.

Overigens gingen de kinderen in deze tijd van 9.00 tot 12.00 uur en van 14.00 tot 16.00 uur naar school. Woensdagmiddag was er geen school, zaterdagochtend wel.

Nuttige Handwerken

De meisjes moesten leren breien en naaien. En vooral kleding kunnen herstellen, zoals bijvoorbeeld sokken stoppen. Een van de eerste dingen die de meisjes leerden, was het maken van een merklap. Met kruissteekjes leerden ze daar hun eigen naam op te borduren. Tegen de tijd dat ze gingen trouwen konden zij dan hun uitzet voorzien van naam.

Ook breilapjes werden veel gebruikt om te oefenen. Die werden eerst zorgvuldig gebreid, vervolgens werd er een gat in geknipt en moest dat weer netjes gemaakt worden!

Deze lessen waren vaak buiten de normale schooluren om. De jongens waren vrij. Pas in de jaren zestig van twintigste eeuw veranderde dit en werd het vak Nuttige Handwerken onder schooltijd gegeven en moesten ook de jongens aan de slag. In plaats van Nuttige Handwerken hielden zij zich bezig met onder meer figuurzagen en werken met hout en karton bij handenarbeid.

Bron: http://onderwijsmuseum.nl/files/2015-06/1433850529_geschiedenis_van_het_onderwijs_versie_juni_2015_.pdf

Meer les over de school van vroeger? Neem contact op met het onderwijsmuseum.

educatie@onderwijsmuseum.nl T 078 632 68 24

Het museum komt naar je toe! Tijdens dit bezoek laten onze enthousiaste en kundige museumdocenten de leerlingen (bijna) voelen hoe hard de (lijf)straffen vroeger waren, vertellen ze over kattenkwaad en leren de kinderen alles over het Aap Noot Mies plankje bij het leren lezen. Ook hoort het maken van een ouderwets dictee met een kroontjespen er natuurlijk bij. Kortom, beleef het onderwijs van vroeger in je eigen school van nu.

Groep: 3 t/m 8

Tijdsduur: 1 uur

Kosten: € 80,- per klas (inclusief alle benodigde materialen)

Locatie: op school

Landbouw

In de beginjaren van de 19e kwam de mechanisatie van de landbouw heel langzaam op gang. Tot die tijd was het volledig handwerk!

Het ploegen van het land, bemesten, het zaaien of poten van gewassen (bijvoorbeeld rogge en aardappelen) en onkruid wieden en oogsten, alles gebeurde met de hand en met behulp van het paard. Voor het zaaien werd een zaaishort gebruikt om het zaaigraan voor de buik mee te dragen. Het was een zeer secuur werk, want je mocht natuurlijk geen "gangen" (rijen) zaaien. Dan was het zaaizaad niet voldoende verdeeld en dat bleef het gehele jaar zichtbaar.

Vlas werd bijvoorbeeld met de hand gezaaid. Het vlaszaad was erg glad, en moeilijk gelijkmatig te verspreiden. Voor vlas werd ook wel gebruik gemaakt van een zaaivool. De zaaier droeg dan een blikken bak voor zijn buik, en met in zijn hand een strijkstok dreef hij een klein werpradje aan die het zaad over het land verdeelde. De zaaier moest dan wel heel goed op de windrichting en de kracht daarvan letten.

Ook het poten van aardappel gebeurde met de hand. Er werd een pootgat gestoken en met klompen met een plankje eronder werd het potgat vervolgens gedicht. Vooral het rooien van de aardappels in het najaar was bijzonder zwaar werk. Rond 1900 waren wel eenvoudige machines te koop die de aardappels omhoog woelden maar vaak werden de aardappels nog met de greep gerooid. Bij het rapen van de aardappels werd iedereen ingezet. Ook kinderen! De aardappelrooier leidde tot schoolverzuim!

In de (na) zomer werd het gras gemaaid met de zeis. Zwaar werk waar ook seizoensarbeiders voor werden ingezet. Als het gras lag te drogen moest het worden gekeerd. Dit was een klus waar ook iedereen aan mee hielp. Ook kinderen. Al was het maar om op hun jongere broertjes of zusjes te passen. Ook bij het hooien hielpen kinderen zeker mee, zowel jongens als meisjes!

De mechanisatie van de landbouw begon met een zaaimachine om de granen zoals tarwe en gerst te kunnen zaaien. Zo rond 1910/1915 kwamen de grasmaaimachine en de graanmaaier/zelfbinder op de boerderijen. Deze machines werden natuurlijk nog voortbewogen met paarden. Ook een kleine

dorsmachine die werd aangedreven met een rosmolen. Maar deze rosmolen werd door de trekkracht van paarden in beweging gebracht. Er waren wel enkele boeren die een stationaire benzinemotor hadden om de dorsmachine aan te drijven. De arbeiders van de toenmalige boeren waren niet altijd blij met deze machines. Ze zagen ze niet als werk verlichters, maar als zware concurrenten van hun werkgelegenheid. Bij sommige boeren die een grasmaaimachine of een graanmaaier gekocht hadden, werden stiekem ijzeren pinnen in het gras of het graan gestoken om de machines op kapot te laten gaan.

Bronnen:

<https://www.geheugenvandrenthe.nl/#encyclopedie-drenthe>

<http://www.hengstdijk.eu/archief/landbouw/mechanisatie.html>

Melken en melkverwerking

Melken gebeuren rond 1900 met de hand. Dit werk werd zowel door mannen als vrouwen gedaan maar ook kinderen hielpen zeker mee! Op een melkkrukje met één poot knielde men naast de koe en liet de melk in een emmer stromen. Vanuit de emmer werd de melk in melkbussen gegoten die vervolgens naar de zuivelfabriek gebracht (of op de boerderij werd verwerkt)

Rond 1900 vond de omslag plaats van de verwerking van melk op de boerderij naar fabrieksmatige verwerking van de melk in coöperatieve zuivelfabriekjes.

Tot de komst van de fabriekjes was het gebruikelijk dat de volle melk op de boerderij werd gekarnd tot boter (in Drenthe vond nauwelijks kaasbereiding plaats). Zoals hier op een romantische schoolplaat van Cornelis Jetses wordt uitgebeeld.

Op de plaat is een zeer schone omgeving te zien, de werkelijkheid is hoogstwaarschijnlijk anders geweest. De melk werd in zure toestand gekarnd en moest daartoe enkele dagen blijven staan om spontaan zuur en dik te worden. Omdat dit proces bij een te lage temperatuur niet goed verliep werd de karnton 's winters vaak in de koestal bij de koeien geplaatst, dit droeg bij aan een pikante geur van de boter.

Op de Jetsesplaat wordt met de hand gekarnd. Op wat grotere boerenbedrijven vond het karnen plaats door middel van een rad waar een hond in geplaatst werd. Op de hele grote bedrijven werd daarvoor een paard gebruikt.

Het vervaardigen van boter was het werk van de boerinnen. Zij gingen met de boter naar de zogenaamde 'boterdragers', boterhandelaren, waar zij de boter konden ruilen tegen kruidenierswaren. Door economische crisis en een dalende boterprijs (concurrentie van Deense boter) ontstond behoefte aan een melkverwerking die meer opbracht. Uit deze behoefte zijn de coöperatieve zuivel fabrieken ontstaan.

De melk moest dan wel van de boerderij naar de fabriek gebracht. Aanvankelijk was dit de taak van knechten en meiden, maar ook vaak van kinderen! Voor het vervoer van de melk naar de fabriek (en terug met de ontroomde melk die als veevoer werd gebruikt) werd door kleine boeren wel een hondenkar ingezet. Het kon dus wel even duren voordat de melk bij de fabriek was en de melk kon onderweg niet gekoeld worden. Dat kwam de kwaliteit van de aangevoerde melk niet altijd ten goede! Bovendien was het efficiënter, zowel voor de boeren als de fabriek, om de melk door één persoon, die de boerderijen langs ging, te laten ophalen.

Met de hondenkar naar de zuivelfabriek

Zo is het beroep van melkrijder ontstaan. In het begin maakte die nog gebruik van een hondenkar, maar steeds vaker van paard en wagen. Later werd het vervoer gemotoriseerd.

De veranderingen die de boterfabrieken brachten in het boerenbedrijf waren enorm. Doordat de

melkrijder op vaste tijden langskwam ging men de koeien ook met een vaste regelmaat melken. Bovendien begon men meer koeien te houden, omdat men nu de melk kon afzetten. Ze werd niet alleen meer gebruikt om boter van te maken om tegen kruidenierswaren te ruilen, het varken mee te voeren en zelf te drinken, maar het werd een belangrijke bron van geldelijke inkomsten.

Melkrijder met paard en wagen voor de fabriek in Uffelte, ca 1920

In 1925 was dit een zeer moderne melkrijder

Bronnen:

<http://brimstone.artisticunderground.nl/blog/?p=91>

Boeren van Toen, Siemen, H. , Triton uitgevers, 2005

Het huishouden

Ook in het huishouden ging al het werk met de hand. Geen wasmachine, droger, stofzuiger, vaatwasser, koelkast, diepvries, magnetron....

Koken

Koken gebeurde op een fornuis, dat ook als kachel diende, dat gestookt werd op hout of turf (later op kolen). Een huis had soms maar één kachel/fornuis maar vaak toch twee. Eén in de keuken en één in de kamer. Lage tijd was overigens de kachel in de kamer niet meer dan een open vuurplaatst waar een kookpot boven gehangen kon worden (te zien in het Pasmanshuus).

Daarnaast had men vaak één of meerdere petroleum stellen. Het toestel bestaat uit een geëmailleerd reservoir voor de petroleum, waarin één of meer katoenen lonten hangen. Het reservoir is afgedekt met een geëmailleerde plaat met één of meer langwerpige gleuven, waar de lonten doorheen gaan en draaiinrichtingen voor de kousjes.

Bovenop het reservoir is een grijs of groen geëmailleerd opzetstuk geplaatst waarop de pan of ketel kan worden gezet. In de zijkant van het opzetstuk zit een met glas afgedekt kijkgat, waardoor naar de hoogte van de vlam gekeken kan worden. Er zijn verschillende groottes; van één tot vier pitten.

De lont kan omhoog gedraaid worden waardoor de vlam hoger gaat branden en er meer warmte afgegeven wordt. Als het petroleumstel in de keuken brandde, moest er altijd goed worden opgelet dat de vlam niet uit zichzelf hoger ging branden en dan ging walmen, wat nogal eens gebeurde. Voor het doven van de vlam wordt de lont zover naar beneden gedraaid tot de vlam uitdooft.

Bron: <https://historische-vereniging-wijhe.mijnstadmijsdorp.nl/verhalen/terug-naar-toen-koken-op-het-petroleumstel>

Groenten uit de eigen moestuin werd ingemaakt in weckpotten. De groentes werden schoongemaakt en in potten gedaan. Deze potten werden in een grote pan of weckketel gezet met water. Het water werd verhit en vervolgens werden de potten weer afgekoeld. Daardoor trok de weckpot (met deksel) vacuüm en kon de groente bewaard worden. Dit wecken kon ook met fruit. Andere methode om eten te kunnen bewaren was inmaken (met suiker of zuur koken zodat het langer houdbaar was) drogen (fruit, bonen, vlees) of pekelen (inleggen in zout) zoals dat met vlees werd gedaan.

Iedere boerderij had wel een kelder waar het koeler was dan in huis, om eten in te bewaren (ook te zien in het pasmasnhuus)

De was

De was werd eerst zondagavond in een grote teil in de week gezet. Het bonte goed apart van het witte goed. Dan werd op maandagmorgen heel vroeg de witte was in een grote ketel gedaan met veel water en zeep en dit werd dan gekookt. Hardnekkige vlekken werden wel met zand en soda geschrobt. Daarvan sleet de kleding wel snel en bovendien prikte de kleding daarna!

Vervolgens werd in de wasteil het wasbord geplaatst en zo werd dan eerst de witte was en

vervolgens de bonte was gewassen en echt schoon geschrobd. Dit was zwaar werk en de handen zagen helemaal rood van het warme sop.

Om de zoveel mogelijk water uit de was te wringen werd het door een mangel gehaald. Twee houten rollen waar de was tussen door gedraaid kon worden

Als het droog weer was werden vooral de lakens en slopen op de "bleek" (een stuk gras of weiland) gelegd (door de zon bleekten de

lakens, waardoor ze witter bleven) Sommige dorpen hadden aparte bleekvelden. De bonte was werd buiten aan de waslijn gehangen. Met het laatste spoelwater werd dan de bijkeuken nog gedweild, want er mocht niks verloren gaan.

In de wintermaanden was het moeilijk om de was te drogen, als de was niet buiten kon drogen werd deze op zolder gehangen of op een rekje voor de kachel of aan lijnen die door de keuken waren gespannen.

<http://www.wasmachines.nl/nieuws/hoe-deden-ze-vroeger-de-was/>

Vanaf 1920 kwam ook eenvoudige 'wasmachines op de markt waarin je de was met de hand kon ronddraaien.

Als op maandag alle was gedaan was, werd deze op dinsdag gestreken. Een eenvoudig strijkijzer werd op de kachel verhit. Er waren ook strijkijzer waar hele kooltjes in konden.

Boenen en schrobben

Zowel binnen als buiten om het huis werd alles met de hand schoongemaakt. Geschrobt en geboend.

Kunstkring De Ploeg

De in 1918 opgerichte - en nog steeds bestaande - kunstkring De Ploeg beleefte in de periode 1923-1927 zijn artistieke hoogtepunt. De verbeelding van het Groningerland is één van de grote thema's voor de leden van dit kunstenaarscollectief.

De drie oprichters, Jan Altink, Johan Dijkstra en Jan Wiegers behoren tot de bekendste vertegenwoordigers. De door Altink bedachte symbolische naam staat voor het omploegen van de aarde; het ontwikkelen van nieuwe kunst.

De kunst uit zich in een Groningse vorm van expressionisme. Grote inspiratiebron hierbij is het Groninger landschap. Het gebruik van felle kleuren en vormen geeft een geheel nieuwe kijk op Groningen.

De later toegetreden leden Wobbe Alkema en Jan van der Zee ontwikkelden een eigen geometrisch-abstracte stijl, het constructivisme. Ook de internationaal beroemde Hendrik Nicolaas Werkman voegt zich bij het gezelschap. Naast schilderen houden de leden zich bezig met houtsneden en typografie. Het zijn bovendien niet alleen beeldend kunstenaars, maar ook musici, architecten en literatoren die deel uitmaken van De Ploeg. <https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/groninger-ijkpunt-32-de-ploeg>

Boterdiep, Johan Dijkstra

Jan Altink De rode boerderij

Jan Altink, Na het bezoek, 1925

Het witte paard', olie/wasverf op doek, Jan Altink, 1925

Bijlage 2 Bronnen

Collectie [Drents Archief](#): Van Weydom-Claterbos 1
Fotonummer DA9921040
Datering Tussen 1900 en 1920

Inhoudsbeschrijving Boerderij vermoedelijk te Dwingeloo. Op de voorgrond zitten drie ons niet bekende personen op een melkkrukje handmatig koeien te melken. Het adres is ons niet bekend.

Al op jonge leeftijd moesten sommige kinderen meehelpen bij het melken.

Historische vereniging Diever, vrij op internet

brimstone.artisticunderground.nl/blog

idem

Collectie [Drents Museum](#)

Fotonummer DM0900257

Datering Tussen 1930 en 1940

Inhoudsbeschrijving

Het hooien waarschijnlijk in de omgeving van Anloo.

De personen zijn niet bekend.

Collectie [Gemeente Havelte](#): Historische Vereniging Havelte

Fotonummer HA028202025

Datering 1915

Inhoudsbeschrijving Schoven rogge laden op de boerenwagen tijdens de oogst op de es te Havelte.

Collectie [Drents Museum](#)

Fotonummer DM280861

Datering Tussen 1933 en 1934

Inhoudsbeschrijving Het maaien van rogge met de zeis te Dwingeloo.

Collectie [Gemeente Havelte](#):

Historische Vereniging Havelte Fotonummer HA020802019

Datering 1930

Inhoudsbeschrijving Op de foto de kruidenier J.P. Israëls bij zijn winkel aan de Dorpsstraat te Havelte, met hondenkar in gesprek met een vertegenwoordiger op de motor. Links op de foto dhr. J.P. Israëls.

Al het overige beeldmateriaal is vrij op internet beschikbaar. Veel van de afbeeldingen zijn gevonden op Pinterest

Geraadpleegde sites:

www.aldfaerserf.nl/educatie/

brimstone.artisticunderground.nl/blog

<http://onderwijserfgoed.nl/content/afkes-tiental-1>

<http://www.onderwijsgeschiedenis.nl/>

<http://www.schooltv.nl/video/vroeger-was-het-anders-afl1-naar-school/>

<http://www.schooltv.nl/video/strafwerk-op-school-een-klas-van-toen/#q=vroeger%20was%20het%20anders>

<http://www.inenomassen.nl/keuterijen.html>

<http://entoen.nu/kinderarbeid>

Geraadpleegde boeken:

- Boeren van toen. Siemes, H. Triton Uitgevers 2005
- Leven op het Platteland, Niemeijer, J.A., Friese Pers Boekerij, 1986
- Kinderen van het platteland, Nieuweijer, J.A., Callenbach, 1998
- De Canon van De Wolden, *kennismaking met cultuur en historie*, Gerding, M. Van Gorcum, 2009

Drenthe toen & nu, Naar school, Brink, E., Waanders Uitgevers,
Drenthe toen & nu, Dorp en landschap
Drenthe toen & nu ambacht en industrie

